

Stoom, Stork en textielfolklore

Nog altijd worden er bij Stork stoommachines gemaakt, maar wat honderd jaar geleden de hoofdbedrijvigheid was, is nu een uitzondering. Zo nu en dan komt er een bestelling uit een ontwikkelingsland, maar in West-Europa heeft de stoomkracht afgedaan.

Hoe anders was dat toen Charles Theodorus Stork met de Bornse smid Meyling zijn reparatiewerkplaats annex gieterij voor de opkomende Twentse textielindustrie stichtte. Al gauw werden er in Borne ook stoomketels en zelfs stoommachines gemaakt, want er lag een grote markt open voor deze nieuwe krachtbron. Nieuw althans voor Twente, want James Watt had al in 1770 het eerste bruikbare exemplaar geconstrueerd, zestig jaar voordat in Twente het „Grote Rad” ging draaien, bijna honderd jaar voordat de machines hier gemaakt werden.

Al vóór de verplaatsing van de fabriek naar Hengelo (op 4 september zal dat honderd jaar geleden zijn) lezen we over een door Stork vervaardigde stoommachine, die op een expositie te Arnhem te pronk stond. De oudst bewaard gebleven afbeelding is die van het 23ste afgeleverde exemplaar, gebouwd in 1869, hetzelfde bouwjaar als dat van de vijf PK-machine, die onder het fabrieknummer 26 aan de Kon. Ned. Gist- en Spiritusfabriek te Delft geleverd werd. Dit oude besje is een aantal jaren geleden naar Hengelo teruggekomen. Ter gelegenheid van de 3 x A-tentoonstelling was het in Enschede te zien. Het is tegenwoordig aan de orde van de dag, dat in het industriegewest Twente schoorsteenpijpen tegen de vlakke gaan. Het tijdperk van de stoom is voorbij. Het tijdperk van de industriële opbloei dat zich aankondigde, toen in het eenmaal zo bosrijke Twentse land 'beume van anderen aard oet de grond wassen' zoals Cato Eelderink het eens poëtisch omschreef.

Gaf Stork de afgeleverde machines nummers, in de textielfabrieken die ze aan het draaien brachten, kreeg elk exemplaar een eigen naam.

Een schoorsteenpijp en de bijbehorende stoommachine schijnen ons bijzondere nuchtere dingen toe, maar ons voorgeslacht stond daar heel anders tegenover en waarschijnlijk zullen zij, die na ons komen, dat ook weer doen, want nu krijgen pijp en machine de romantische glans van alles wat antiek geworden is.

Toen in onze gewesten de stoomkracht aarzelend haar intrede deed, stond het publiek tegenover deze technische schepping als tegenover een wonder. En het is nog niet zo heel lang geleden, dat in een Twentse textielfabriek de stoommachine het troetelkind van het hele bedrijf was. De rest mocht er nog zo smerig bij liggen, aan de stoommachine moest alles glimmen en blinken en ook het ketelhuis werd regelmatig schoongeboend, zo schoon als een Hollands stoepje op zaterdag maar kan zijn.

Een nieuwe stoommachine was een bijzondere gebeurtenis voor het bedrijf. En het was

feest wanneer zo'n nieuweling voor het eerst werd aangezet. 'Daar ging je als directie toch even bij staan, wanneer het zo ver was' zegt de Enschedese historicus en oud-textielfabrikant L. A. Stroink. De machines kregen meestal ook namen en net als schepen van een rederij werden ze naar de kinderen van de eigenaren genoemd. Zo had men bij Jannink, herinnert de heer Stroink zich, de machines Gerhard en Gijs.

De heer Stroink kan zich geen verdere bijzonderheden van dat eerste aanzetten herinneren, maar het schijnt, dat in vele gevallen een jonge vrouw deze handeling verrichtte. Waarschijnlijk ingevolge een uit het Britse katoendistrict Lancashire overgenomen traditie.

Al in 1835 heette de kettingsterkerij welke Ainsworth in Goor had opgericht en die tot de huidige Kon. Twentse Stoomblekerij uit zou groeien, in de volksmond 'n Stoom' en dat is tot de huidige dag zo gebleven 'n Stoom' of 'n Groten Stoom' is de bijnaam voor menige Twentse of Achterhoekse textielfabriek.

Ainsworth werkte aanankelijk alleen met een stoomketel, maar al gauw werd de stoom ook als krachtbron gebruikt. Op 17 juli 1838 's morgens om half elf stelde een zuster van Ainsworth temidden van vele genodigden uit de kringen van industrie, handel en overheid, de stoomschuif in werking. Al snuivend en sissend bracht het indrukwekkende monster (al telde 't slechts tien paardekrachten) de was-, wring- en glansmachines in de fabriek in werking.

In 1847 kwam er een tweede machine. In 'Textielhistorisch Bijdragen' no. 6 haalt de heer D. Jordaan een brief aan van de toenmalige eigenares van de Goorse Stoom, de weduwe Kuyper, waarin deze beschrijft, hoe haar achttienjarige dochter Clasina de machine in werking stelde.

Tweemaal achtereen was het in Goor dus een jonge vrouw, die de machine aanzette. Hetzelfde gebeurde in 1865 in Hengelo, zo ontdekte dr. A. L. van Schelven, die de geschiedenis van de Kon. Ned. Katoen Spinnerij bestudeerd heeft. In 'Hengeler Wind' schrijft hij (blz. 26) dat Anna Stork, de aanstaande vrouw van directeur A. R. de Monchy 'volgens oud gebruik' voor het eerst de stoommachine van de katoenspinnerij aanzette. Een model van deze machine, die in 1904 door de Monchy *en zijn vrouw* was stopgezet, prijkt nu in het Twents-Gelders Textielmuseum te Enschede.

In hoeverre dit werkelijk 'n oud gebruik was, blijkt tot dusver niet uit meer voorbeelden uit Twentse bron. Wel was het ook nog in 1912 zo, dat bij de opening van Spinnerij Oosterveld te Enschede een vrouw voor het eerst de stoommachine in werking stelde. Dat was Edith Mary Hodson, eveneens een jonge vrouw, maar niet, zoals in de hiervoor genoemde gevallen, ongetrouwd. Zij was de echtgenote van de eerste directeur K. W. Ledeboer. Het oude gebruik in Lancashire, zo is de heer Van Schelven eens verteld, zou

inhouden, dat een meisje, althans een ongetrouwde vrouw, de plechtigheid moest verrichten.

Een nieuwe machine betekende in elk geval feest. Het karakter van de Twentse textiel-fabrieken als familiebedrijf werd dan onderstreept door de naam, die zo'n machine ontving.

Aan de spinnerij Noorderhagen van Van Heek & Co werd in 1882 een nieuwe (Britse) stoommachine geplaatst, die de naam van Marie kreeg, naar de oudste dochter van de firmant Gerrit Jan van Heek. De oude weverij, onderdeel van hetzelfde complex, moest in 1888 een zwaardere machine hebben. Deze kwam eveneens uit Engeland. Het gedeelte aan de linkerkant werd Abraham genoemd, naar Abraham Hendrik, geboren in 1877 en oudste zoon van de firmant A. Ledeboer. De andere helft dankte haar naam aan Herman, geboren in 1867 en zoon van de firmant Helmich van Heek. De „Abraham Herman” deed dienst tot 1910.

De opvolger werd toen een compound machine met hoge en lage druk, geleverd door Stork. Het bijzondere van deze machine, zo herinnert de heer H. B. N. Ledeboer zich, was dat het vliegwiel gemonteerd was op de hoofdas voor de aandrijving van de weverij. Dat bracht met zich mee, dat men het toerental van de machine tot 110 moest opvoeren, terwijl in die tijd 65 tot 70 toeren normaal was. De directie van Stork, aldus de heer Ledeboer, was er dan ook erg trots op, dat zij erin geslaagd was aan de hier gestelde bijzondere technische eisen te voldoen.

Toen Van Heek in de jaren vijftig geheel op elektrische aandrijving overstapte, zijn de oude stoommachines gesloopt. Dat Stork nog zo'n oud beestje kan tonen, is intussen ook al een technische bijzonderheid geworden.

ADRIAAN BUTER